

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Аналізуються перспективи і обмеження ліберальної моделі формування безпеки підприємництва. Нарівні з потужними перспективами даної моделі стосовно захисту та підтримки підприємницької ініціативи, розкриваються її приховані обмеження, що ґрунтуються на такому провідному принципі лібералізму, як примат права «меншості».

Ключові слова: лібералізм, право власності, підприємницька ініціатива, національна безпека, безпека підприємництва.

Анализируются перспективы и ограничения либеральной модели формирования безопасности предпринимательства. Наравне с существенными перспективами данной модели относительно защиты и поддержки предпринимательской инициативы, раскрываются ее скрытые ограничения, которые базируются на таком ведущем принципе либерализма как примат права «меньшинства».

Ключевые слова: либерализм, право собственности, предпринимательская инициатива, национальная безопасность, безопасность предпринимательства.

Prospects and limitations of the liberal model of forming of the enterprise safety are analysed. Substantial prospects of this model in relation to defence and support of an enterprise initiative, as well as its hidden limitations based on such leading principle of liberalism as primat of right for a «minority» are opened up.

Key words: liberalism, right of ownership, enterprise initiative, national safety, safety of enterprise.

Підтримка індивідуальної підприємницької ініціативи, малого бізнесу та формування середнього класу, що постає основою дієвого громадянського суспільства, є запорукою встановлення економічного добробуту в державі. Серед численної кількості стратегічних ресурсів держави щодо стабілізації та розвитку її економічної системи в якості визначального можна назвати підприємницьку активність громадян. Це зумовлює необхідність зменшення державного контролю над об'єктивними умовами, що уможливають вільну реалізацію підприємницької ініціативи, зростання міри належної підтримки та опіки, реалізацію діяльності державних інституцій, спрямовану на забезпечення надійності та захист бізнесу (як явища взагалі, та як індивідуальної діяльності кожного окремого громадянина зокрема).

Доброчинливий та прозорий економічний, політичний та нормативно-правовий клімат, що уможливорює наявність відповідного рівня реалізації прав людини на вільну та ініціативну підприємницьку діяльність, становить невідчужувану умову соціально-економічної, політичної та гуманітарної безпеки держави.

Лібералізм (*фр. libéralisme*) – складна філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу [8, с. 314].

Тож, стратегічне спрямування діяльнісних зусиль інституцій державної влади обумовлюють одну з їх

пріоритетних функцій в умовах ринкової економіки: комплексну підтримку та захист підприємництва. Для реалізації цієї функції необхідна лібералізація соціально-економічного клімату, забезпечення свобод громадян, захисту примату права приватної власності та формування цивілізованого конкурентного середовища. Належний рівень безпеки бізнесу постає запорукою соціального та економічного розвитку держави як стосовно внутрішнього, національного середовища, так і стосовно зовнішнього середовища, з боку міжнародної спільноти, особливо в умовах прискорення процесів інтеграції до міжнародних економічних організацій. В умовах нестабільних «правил гри» та певної нелегітимності прав власності, що є характерними для сучасного вітчизняного суспільства, дана проблематика особливо *актуалізується* [5].

Метою даної роботи є обґрунтування особливостей та компонентів ліберальної моделі безпеки підприємницької діяльності та перспектив її застосування в Україні.

Узагальнення концептуальних основ економічної безпеки підприємства вже знайшло своє відображення в роботах таких науковців як А. Беспалько, З. Варналій, Т. Васильців, А. Власков, В. Гапоненко, Л. Герасименко, З. Живко, А. Заїчковський, Т. Іванюта, І. Керницький, Е. Лібанова, П. Мельник, Л. Тарангул тощо. В роботах українських вчених-економістів, зокрема, Л. Безчасного, В. Бородюка, З. Варналія, В. Гейця, В. Голікова, А. Грищенка, М. Долішнього, П. Єщенко, Т. Ковальчука,

В. Кредісова, Ш. Лукінова, С. Мочерного, Ю. Ніколенка, В. Новікова, В. Рибалкіна, В. Савчука, В. Степаненка, О. Турчинова, В. Черняка, А. Чухна, А. Шегди та інших розкриваються аспекти розвитку та регулювання вітчизняного підприємництва. Із зарубіжних дослідників значний внесок у формування сучасних поглядів на підприємництво зробили М. Вебер, Р. Кантільйон, Ф. Котлер, М. Х. Мескон, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Ф. А. Хайек, Й. Шумпетер та інші. Серед досліджень природи підприємництва і його ролі в оновленні сучасного суспільства та його структури визначними є роботи Л.Абалкіна, П.Верхана, А.Динкіна, В. Райзберга, Р. Рюттінгера, А. Стерліна, К. Татеїсі та інших авторів.

Власне особливості та елементи ліберальної моделі державних механізмів захисту підприємницької діяльності в науковому доробку вітчизняних та закордонних науковців не знайшли.

Тож, лібералізм проголошує, що ініціативна (активна), вільна, тобто неконтрольована діяльність осіб, головним чином економічна й політична, є справжнім джерелом поступу в суспільному житті. Спрямований на утвердження парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод; обстоє абсолютну цінність людської особистості («особа важливіша за державу») та рівність всіх людей щодо прав особистості. Метою лібералізму є максимальне послаблення («пом'якшення») різних форм державного і суспільного примусу щодо особистості (контролю особи тощо), обстоє шлях мирного, реформаторського здійснення соціальних перетворень.

Лібералізм почав формуватися наприкінці XVII століття, його джерелом була філософія та соціально-політична думка епохи Просвітництва головним чином стосовно того, що кожна людина наділена певними правами та ідей гуманізму; розквіт «класичного» лібералізму припав на першу половину XIX століття [3; 9].

Основником лібералізму як філософської та політичної концепції за правом вважається Джон Локк. До теоретиків лібералізму обґрунтовано зараховують Дж. Локка, Дж. Веко, П. Монтеск'є, Д. Дидро, П. Гольбаха, І. Канта, Б. Констана, А. де Токвіля. До відомих представників лібералізму належать: І. Бентам, Б. Констан, Д. С. Мілль, І. Берлін, К. Поппер, С. де Мадарьяга, Р. Дарендорф, Р. Арон, Ф. фон Гайек.

В своїх уявленнях щодо особливостей ліберального політичного режиму майже всі вони спираються на концепції природного права та суспільного договору, проте часто не виходять за межі конституційного монархізму, парламентаризму, примату законності та права на приватну власність, її недоторканості, дотриманні політичних свобод та вільної конкуренції.

Великим рахунком, вільна конкуренція та примат права приватної власності історично постають ключовими рисами ліберальної моделі організації соціально-економічної та політичної системи суспільства.

Так, на думку Дж.Локка лише народ є повним носієм влади, якій він передає лише ті права, які пов'язані з діяльністю судочинства, здійсненням виконавчих функцій управління державою та відносин з

іншими державами. Звідси розподіл державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову [3; 7].

Політичну владу Дж. Локк тлумачить як право людей створювати закони для регуляції та збереження власності, основною метою об'єднання громадян у суспільство вважає охорону власності цих громадян – таким чином ліберальна модель забезпечення безпеки підприємництва акцентує свою увагу на необхідності забезпечення вільної діяльності та незалежного функціонування інститутів громадянського суспільства [3, с. 98].

В основі ліберальної доктрини лежить ідея про вільну особистість як основу стабільного капіталістичного суспільства, яка виражається в двох принципах: економічної волі як права на одноосібне володіння та використання власності та інтелектуальної волі як здатності та ініціативної підприємницької діяльності.

Відповідно, очевидним постає той факт, що ліберальна концепція соціально-економічної та політичної організації держави як модель формування безпеки підприємництва є найбільш перспективною щодо забезпечення економічної волі та волі ініціативи, проте накладає суттєві обмеження на стабілізацію підприємництва накладаються за недостатністю державної підтримки, що виникає внаслідок відкритої конкуренції.

Ідеалом лібералізму є товариство зі свободою дій для кожного, вільним обміном політично значущою інформацією, обмеженням влади держави і церкви, верховенством права, приватною власністю і свободою приватного підприємництва. Фундаментальні принципи лібералізму що описують сутність моделі формування безпеки підприємництва відповідно включають:

- індивідуальні права (на життя, особисту свободу і власність);
- рівні права і загальна рівність перед законом;
- вільну ринкову економіку;
- уряд, що обирається на чесних виборах;
- прозорість державної влади [4].

Функція державної влади при цьому зводиться до мінімуму, необхідного для забезпечення цих принципів. Сучасний лібералізм також відає перевагу відкритому суспільству, заснованому на плюралізмі та демократичному управлінні державою, за умови захисту права меншості та окремих громадян. Цим ліберальна модель формування безпеки підприємництва суттєво відрізняється від демократичної для якої фундаментальним принципом постає *не примат права найменшого, а думка більшості*.

Говорячи про перспективи побудови ліберальної моделі захисту підприємництва та економічної безпеки варто в першу чергу осмислювати їх спорідненість, відмінності та взаємодію із демократичною моделлю, адже сьогодні одним з найбільш розповсюджених та ідеологічно прийнятних проявів лібералізму є ліберальна-демократія, явище саме собою всередині суперечливе. Відповідно до поглядів лібералів, державна влада існує для блага людей їй підвладних, і політичне керівництво країною повинно здійснюватися на основі згоди більшості керованих. Тож сьогодні політичною системою, яка найбільш

співзвучна переконанням лібералів, є ліберальна демократія.

Говорячи про сучасні модифікації лібералізму в першу чергу варто зауважити на неолібералізм та ортолібералізм як його основний напрям, а також лібертаріаризм (капіталізм-анархізм) [1; 2, с. 108; 6].

Деякі сучасні течії лібералізму більш терпимі до державного регулювання вільних ринків заради забезпечення рівності можливостей досягнення успіху, загальної освіти та зменшення різниці в доходах населення. Прихильники таких поглядів вважають, що політична система повинна містити елементи соціальної держави, включаючи державну підтримку підприємництва, пільги, допомоги тощо.

Неолібералізм – економічна теорія, відповідно до якої найкращою економічною системою є система, що гарантує свободу вільної ініціативи господарюючих суб'єктів спрямованої на забезпечення максимального задоволення потреб за умови мінімуму витрат [6].

Лібералізм проголошує три основних умови функціонування ринкової системи: наявність приватної власності як юридичної основи економічного життя; вільного підприємництва як генератору технічних нововведень ат економічного прогресу; вільної конкуренції як найважливішого механізму координації економічних відносин.

Сутність моделі неоліберальної організації суспільства та забезпечення підприємницької ініціативи зводиться до таких положень:

- ринок визнається найбільш ефективною формою господарювання, яка створює умови для економічного зростання;

- відстоюється пріоритетне значення свободи учасників економічної діяльності;

- проголошується необхідність державного підтримання умов вільної конкуренції;

- передбачається створення державою законодавчого порядку, який гарантує свободу особистої ініціативи в рамках ринкової економіки [7, с. 58-60].

Так бачимо, що неоліберальна модель формування безпеки підприємництва як сучасне перетворення ліберальної моделі в першу чергу акцентує роль держави на підтримці свободи та вільного прийняття економічних підприємницьких рішень.

Сучасний неолібералізм не є однорідною течією. Під даною назвою постає певна кількість шкіл, об'єднаних загальною методологією аналізу економічних процесів. Серед них: чиказька (М. Фрідмен), лондонська (Ф. Хайск), фрайбурзька (В. Ойкен) та інші [10].

Різновиди неоліберального погляду на формування безпеки приватного підприємництва обумовлені різними формами участі держави в економічному розвитку, тобто національними особливостями, вихідними теоретико-методологічними позиціями.

Відповідно нео- та ортолібералізм постають сукупними поняттями, що символізують лад економіки та організацію господарства, які визнають свободу індивідуальної діяльності тільки в межах певної певного соціально-економічного порядку, що дозволяє здійснювати цілеспрямовану координацію всіх видів

діяльності та забезпечувати дієздатність господарської системи.

Неоліберали здійснили спробу створити власне вчення про національне господарство на базі синтезу нової історичної школи, неокласики та традиційного лібералізму.

Найважливішим механізмом формування системи безпеки підприємництва за ліберальної економічної ідеології стають інституційні основи ринкового механізму. Так, економічні системи розглядаються як організми, що постійно розвиваються, відрізняються один від одного під впливом соціальних, історичних, технологічних умов.

Держава в такому контексті виступає як організуюче начало, а економічна діяльність індивідів, сімей, груп характеризується інтеграцією та взаємозалежністю.

Так, ортоліберал Ф. Ойкен, здійснюючи фундаментальну розробку теорії економічного порядку, зауважує, що для того, щоб вибратись з хаосу історичного різноманіття економічних систем та виявити закономірності їх історичної мінливості, використовуючи при цьому метод наукової морфології. Для того, щоб визначити стан економіки, необхідно виявити походження та першооснову всіх господарських феноменів – економічно-господарських планів. Узгодження планів господарських феноменів може здійснюватись двома основними способами: на основі конкуренції та ринку – ліберальний спосіб, та на основі централізованого планування, регулювання та наказів – авторитарний спосіб [3, с. 218-222].

Це – «чисті» типи або логічні конструкції, інструменти аналізу, за допомогою яких історичний матеріал систематизується на базі єдиного критерію – управління і координації економічної діяльності. «Ідеальні» типи не існують в реальності, проте в конкретних історичних умовах елементи їх обох переплітаються в економічній системі, визначаючи специфіку суспільного ладу.

Так, відповідно, лібералізм є «чистим» типом, переплітання якого з елементами централізованого управління та планування економіки на основі згоди більшості та парламентаризму породжують ліберальну демократію як ти «реальний». Збільшення державного регулювання та урядового управління, ступеню втручання у підприємницьку ініціативу, проте, в той же час і ступеню опіки зменшують міру прояву лібералізму як чистого типу в економічній системі та призводять до формування соціальної демократії. В рамках цього «реального» типу залишаються такі елементи лібералізму як примат прав людини та парламентаризм, проте певних обмежень набуває свобода підприємницької ініціативи. Тут під обмеженням варто розуміти не нормативно-правову заборону чи створення умов, які унеможливають розвиток приватного підприємництва, а формування патерналістського світосприйняття та зовнішньо, штучно коригують вільний ринок, його стан та функціонування.

Відповідно, два «чисті» типи та їх співвідношення в кожній окремій економічній системі визначають лад та рухаються в діапазоні двох крайніх значень децентралізації та централізації управління [3, с. 220-224].

З точки зору неолібералізму найбільш ефективною системою економічної організації є вільне ринкове господарство, основане на конкуренції та гнучкому ціноутворенні, які є найкращим механізмом стимулювання індивідуальної діяльності, технічного прогресу та економічного зростання. *Така система детально описує основні компоненти ліберальної моделі формування системи безпеки підприємництва.*

Проте, децентралізована економіка має формуватись не стихійно, а під свідомим керівництвом держави. Держава має проводити спеціальну «політику» порядку, обираючи домінуючі господарські форми та визначаючи тип організації системи.

Тут економічний порядок, стабілізація системи та безпека підприємництва – феномени, що описують ефективну ринкову економіку, основану на конкуренції не продукт стихійної гри економічних сил, які нерідко призводять до певних деформацій системи, а результат цілеспрямованої економічної політики.

Пасивність держави підриє умов конкуренції та провокує появу таких явищ як монополізм, соціальна нерівність, безробіття та кризи. Таким чином ефективна система, що ґрунтується на принципах вільної конкуренції і в повній мірі забезпечує безпеку підприємництва вироджується та розкладається – причому це розглядається як природний процес само виродження лібералізму в ході стихійної еволюції, що конкуренцією ж і визначена. Конкурентна боротьба призводить до ліквідації слабких суперників на ринку та появи монополістів. Великі підприємницькі структури впливають на характер, темп, умови конкуренції, на ринкові співвідношення попиту та пропозиції. Це порушує дію стихійних регуляторів – гнучких цін, та призводить до економічної кризи [4, с. 4].

Варто зауважити також на значення ліберальної моделі формування безпеки підприємництва для держави.

У першу чергу, цей вплив також позитивний. Лібералізм уособлює одну зі складових загальноцивілізаційного вектору соціальної емансипації, звільнення від «культури залежності». Усім людським спільнотам притаманні ліберальні потенції, які актуалізуються на певній стадії розвитку, коли суспільство ускладнюється і виникає необхідність і можливість його більш прискореного й ефективного розвитку. Лібералізм був покликаний до життя фундаментальними якісними трансформаціями, зокрема, змінами в характері соціальних зв'язків між людьми, руйнацією систем примусової соціальності з високим ступенем інтегрованості людини в соціум, жорсткими системами соціального контролю. Соціально-перетворююча (креативна) роль лібералізму полягає в тому, що він об'єктивно підсилює і використовує притаманну суспільному розвитку гетерогенність і асинхронність. Це простежується і в еволюції ліберальних форм: звільнюючи спочатку сферу релігійної свідомості, поставивши питання про свободу совісті й віротерпимість, лібералізм згодом поширив рамки суспільної свободи на сферу економіки, політики тощо [4, с. 5].

А. Сміт вважав, що максимізація свободи кожного окремого господарського суб'єкта найкращим чином забезпечує загальний добробут суспільства за умов мінімального втручання держави в економіку. І

відповідно це і визначає протистояння держави та лібералізму. Як зазначає І. Валерстайн, теоретична ворожість лібералізму до держави настільки суттєва, що більшість науковців визначальною характеристикою лібералізму вважають його роль нічного вартівника доктрини держави [6].

Положення, що обґрунтовують опозиційність лібералізму до держави, зазначають, що не існує такої процедури впорядкування суспільних уподобань, яка не залежить від індивідуальних переваг по ключовим питанням та вільна від нав'язування однією людиною свого вибору всій громаді та задовольняє принципам В. Парето – тобто те, що є оптимальним для кожного індивіда, має бути найбільш бажаним для всього суспільства. Наслідком цієї теореми є ліберальний парадокс, згідно якого неможливо розробити універсальну та справедливу демократичну процедуру, яка була б сумісна з необмеженою свободою особистого вибору. *Таким чином індивідуальна свобода особистості в чистому вигляді завжди обмежуватиме інтереси демократичної держави та більшості як суб'єкта соціально-економічної та політичної діяльності.* На тлі саме подібних рис ліберальної моделі безпеки підприємництва виникають гострі конфлікти і розузгодження між урядовими інститутами та інститутами громадянського суспільства.

Тож, «ідеальна» ліберальна модель забезпечення безпеки підприємництва потребує спасіння шляхом створення «організованого ринку» та головним завданням держави як компоненту цієї системи реанімацію ринкової економіки шляхом підтримання базисних елементів конкурентної системи.

Таким чином, ліберальна модель системи формування безпеки підприємництва є найбільш відповідним шляхом, який дасть змогу індивідуальній бізнес-ініціативі проявитись повною мірою. Тут ключовими компонентами системи організації господарсько-економічної системи можна назвати:

- примат природних прав людини;
- примат права приватної власності;
- свобода контракту;
- вільна конкуренція;
- невтручання держави в економіку (скасування субсидій, пільг, норм цін, встановлення бар'єрів для торгівлі тощо);
- повна свобода ринку та його стихійна організація;
- сприйняття економічної нерівності як природного результату конкуренції (за умов відсутності примусу).

Проте, як було зазначено вище, дана модель забезпечуючи вільний та природний розвиток підприємництва, призведе до такого ж природного порушення балансу в економічній системі та кризовим явищам.

Відповідно, вона може бути використана лише як «ідеальний» тип, який згідно до неоліберальних уявлень має бути суттєво доповнений наступними положеннями:

- 1) всі без виключення представники підприємницької спільноти визнають наявну державну владу законною, а її регулюючі впливи та законодавчі дії в сфері підприємництва і бізнесу легітимними;
- 2) всі представники підприємництва та бізнесу мають вільний доступ до влади та можуть залучитись до відповідних державних інституцій;

3) політичні рішення в сфері підприємництва та бізнесу приймаються державою, але в обов'язковому порядку узгоджуються та контролюються відповідними інститутами громадянського суспільства; прийняття політичних рішень є плюральним, а не монопольним;

4) підприємництво, бізнес та інші інститути громадянського суспільства суттєво обмежують претензії правлячих груп на панування; дані домагання правлячих груп не набувають всеохоплюючого характеру;

5) державна влада у сфері прийняття рішень та дій суттєво контролюється обмежуючим впливом інститутів громадянського суспільства в сфері підприємництва та бізнесу;

6) реалізація державного регулювання та владних впливів в сфері підприємництва та бізнесу постійно координується, контролюється та обмежується з боку відповідних інститутів громадянського суспільства (спілок підприємців тощо).

Таким чином, відсутність цілеспрямованої системи організації безпеки підприємницької діяльності завжди матиме негативні наслідки та зробить неможливим адекватне функціонування соціально-політичної системи через безліч дестабілізуючих економічних феноменів, які, відповідно, з необхідною закономірністю породять деструктивні процеси в соціально-політичній, духовній, культурній сферах суспільства. Лише зміцнення та гарантування безпечного підприємницького середовища як системотворчого чинника безпеки національної економіки, політики та демократичних розбудов спроможне усунути ці загрози та забезпечити зростання держави та стабілізацію політичної системи.

Перспективними подальшими дослідженнями є особливості застосування ліберально-демократичної моделі формування системи безпеки підприємництва, та характерні риси лібертаріанства, як специфічного прояву лібералізму в розвитку та становленні економічних систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валлерстайн И. Год 2008: смерть неолиберальной цивилизации [Електронний ресурс] / И. Валлерстайн. – Режим доступа : http://scepsis.ru/library/id_1786.html.
2. Валлерстайн И. После либерализма / И. Валлерстайн; пер. с англ. М. Гурвица, П. Кудюкина, Л. Феденко под ред. Б. Кагарлицкого. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
3. Гончарук Т. В. Політологія: лекційний курс і практикум / Гончарук Т. В., Гурик М. І., Дмитрів І. С. та ін. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 375 с.
4. Заблоцький В. П. Сучасний лібералізм: соціально-філософський аналіз : автореф. дисс. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: 09.00.03 [Електронний ресурс] / В. П. Заблоцький. – К., 2002. – 35 с.
5. Застава І. Умови становлення ліберальної демократії в контексті трансформаційних процесів на пострадянському просторі [Електронний ресурс] / І. Застава. – Режим доступа : <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/894/2/%D0%97%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf>.
6. Ігнатівич Н. І. Сучасний лібералізм в контексті економічної глобалізації / Н. І. Ігнатівич // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Вип. 26. – С.75–79.
7. Мизес Л. Лібералізм в класической традиції / Л. Мизес. – М. : Начала-Пресс, 1994. – 190 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – Київ : Генеза, 2004. – 736 с.
9. Політологія : [підручник] / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 2003. – 368 с.
10. Шевчик Б. М. Сучасний економічний лібералізм у контексті глобалізації світової економіки / Б. М. Шевчик, О. О. Мозгаль // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.6. – С. 247–258.
11. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.

Рецензенти: **Колісниченко А. І.**, д.політ.н., професор;
Сорока С. В., к.політ.н., доцент.

© Марченко Ю. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 01.02.2012 р.

МАРЧЕНКО Юрій Васильович – кандидат політичних наук, докторант Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України (м. Київ).

Коло наукових інтересів: національна безпека, антитерористична діяльність, безпека підприємницької діяльності.